

ИЗИСКВАНИЯТА КЪМ КОМПЕТЕНЦИИТЕ НА ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ В КОНТЕКСТА НА ДОКЛАДА ЗА ЧОВЕШКОТО РАЗВИТИЕ 2023–2024 НА ПРОГРАМАТА НА ООН ЗА РАЗВИТИЕ

Доц. д-р Елеонора Танкова

Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“

eleonora.tankova@vfu.bg

Резюме: *Статията анализира променящите се изисквания към компетенциите на човешките ресурси в контекста на Доклада за човешкото развитие 2023–2024 на ПРООН. В центъра на изследването са глобалният застой, нарастващите неравенства, климатичните и геополитическите кризи, цифровата трансформация и политическата поляризация като фактори, които пренареждат профила на необходимите знания, умения и нагласи. Аргументира се, че традиционната парадигма на човешкия капитал е недостатъчна и че е необходимо по-широко разбиране за човешката способност за действие, колективно участие и управление на несигурността. Специален акцент се поставя върху ролята на висшето образование като ключов институционален посредник за развитие на системно мислене, дигитална и ИИ грамотност, устойчивост, колективно действие и гражданска ангажираност. Статията завършва с изводи за необходимостта от трансформация на университетските програми и политики за умения в посока на по-справедливо, устойчиво и адаптивно обществено развитие.*

Ключови думи: човешко развитие, компетенции, човешки ресурси, висше образование, ПРООН, дигитална грамотност, устойчивост, колективно действие, неравенства, системно мислене.

REQUIREMENTS FOR HUMAN RESOURCE COMPETENCIES IN THE CONTEXT OF THE UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME'S HUMAN DEVELOPMENT REPORT 2023–2024

Assoc.Prof. Eleonora Tankova
Varna Free University “Chernorizets Hrabar”
eleonora.tankova@vfu.bg

Abstract: *The article examines the changing requirements for human resource competencies in the context of the UNDP Human Development Report 2023–2024. It focuses on global stagnation, growing inequalities, climate and geopolitical crises, digital transformation, and political polarization as key drivers reshaping the profile of required knowledge, skills, and attitudes. The paper argues that the traditional human capital paradigm is insufficient and that a broader understanding of human agency, collective participation, and the capacity to manage uncertainty is needed. Special attention is given to the role of higher education as a critical institutional mediator for developing systems thinking, digital and AI literacy, resilience, collective action, and civic engagement. The article concludes that university curricula and skills policies need to be transformed in order to support a more equitable, sustainable, and adaptive model of social development.*

Keywords: *human development, competencies, human resources, higher education, UNDP, digital literacy, resilience, collective action, inequalities, systems thinking.*

Въведение

Докладът за човешкото развитие на Програмата на ООН за развитие (ПРООН) 2023–2024 „Breaking the Gridlock: Reimagining Cooperation in a Polarized World“ предлага концептуална рамка, която пренастройва подхода, по който се разглеждат човешките ресурси, компетенциите и ролята на образованието във все по-глобализираната и поляризирана среда на нашето съвремие. След около две десетилетия на почти непрекъснат напредък, глобалният Индекс на човешкото развитие (ИЧР) регистрира исторически двугодишен спад през 2020–2021 г., а въпреки че през 2023 г. бе регистриран ръст, той остава под предкризисните показатели, което подсказва за трайни загуби в потенциала за развитие. Неравенствата между страните с много висок ИЧР и тези с нисък такъв отново растат за пръв път от началото на измерването на индекса, прекъсвайки дългосрочната насока на относително сближаване.

На този фон става ясно, че класическата парадигма на човешкия капитал, която акцентира предимно върху натрупването на знания и умения, е недостатъчна. Докладът настоява за по-широка перспектива на човешките способности и активност – възможността на хората да действат целенасочено, да влияят върху средата и да участват в колективното решаване на споделени проблеми. Новият профил на изискванията поставя под въпрос готовността на системите за висше образование да отговорят адекватно.

Новият контекст на човешкото развитие и трудовите ресурси

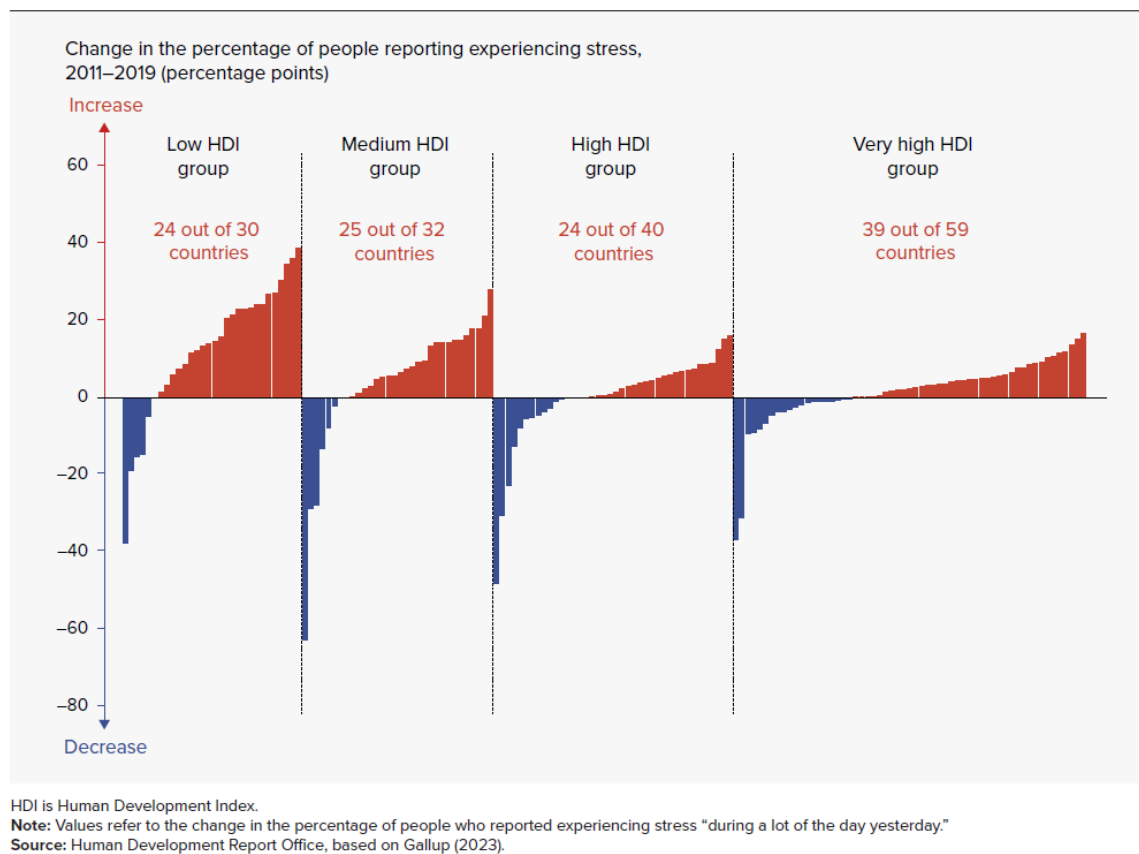
Докладът описва съвременната ситуация като състояние на „глобален застой“, при което взаимосвързани предизвикателства – ускорени климатични промени, пандемии, войни, дългова нестабилност, цифрова революция и политическа поляризация – системно надхвърлят капацитета на съществуващите институции да реагират ефективно. След рязкото понижаване на глобалния ИЧР през 2020–2021 г. възстановяването е непълно и дълбоко неравномерно: държавите с много висок ИЧР в голямата си част възвръщат и надхвърлят предкризисните нива, докато значителна част от страните с нисък ИЧР остават под траекторията от 2019 г. и се очаква да понесат трайни загуби в развитието.

Изчислената загуба от неравенства на глобално ниво – разликата между потенциалния ИЧР и Индекса на човешкото развитие, коригиран с неравенството – достига приблизително 22% от потенциалното ниво на човешко развитие, което означава, че близо една пета от възможния прогрес се „изяжда“ от вътрешните неравенства в страните. В същото време дисбалансите между групата с много висок ИЧР и групата с нисък ИЧР растат, като по този начин се усилват асиметриите в достъпа до образование, здравеопазване и достойни доходи. Тази комбинация от неравенства - вътрешни и такива между държавите, пряко рефлектира върху възможностите за развитие и използване на компетенциите на човешките ресурси.

Освен обективните показатели за доход, здраве и образование, докладът обръща внимание и на субективните измерения на благосъстоянието. Данни от глобални анкети показват, че още преди 2020 г. тревожността, стресът и усещането за несигурност са се увеличавали в повечето държави, а фигура 1 документира, че стресът е нараснал в множество страни още преди пандемията от Ковид 19, а след 2020 г. тези тенденции се

задълбочават. Паралелно, 2023 г. е най-горещата година, регистрирана някога, а тенденциите за преодоляване на глобалния глад и бедност се обръщат, поставяйки под въпрос предишните оптимистични сценарии.

Figure S.4 Self-reported stress rose in most countries, even before the Covid-19 pandemic

Фигура 1. Самооценката на стреса се е увеличила в повечето страни, дори преди пандемията от Covid-19, Източник: UNDP. 2024. Human Development Report 2023-24: Breaking the Gridlock – Reimagining Cooperation in a Polarized World. New York: UNDP.

Така описаният нов комплекс на несигурност означава, че човешките ресурси функционират в среда, която комбинира здравни, икономически, климатични и политически рискове, с дълбоки последствия за психичното здраве и усещането за перспективи. В подобен контекст устойчивостта, емоционалната регулация и способността за функциониране под продължително напрежение се превръщат в ключови компоненти на компетентностния профил.

Основни тенденции в изискванията към компетенциите и уменията

Глобалните процеси и сложността на средата предполагат, че развитието следва да се изследва не само през крайни показатели на благосъстояние, но и през способността на хората да действат като „агенти“ – да влияят върху собствения си живот и върху колективните процеси. Новият анализ, базиран на данни от World Values Survey, показва, че:

- само около половината от глобалното население декларира, че до голяма степен контролира собствения си живот (стойности в горната част на 10-степенна скала);
- приблизително две трети – около 68% – смятат, че имат малко или почти никакво влияние върху решенията на своето правителство.

Тези пропасти разкриват дефицити, които не могат да бъдат компенсирани чрез повишаване единствено на формалната квалификация. Изискваните днес компетенции включват способности за вземане на решения при висока степен на несигурност, стратегическо мислене в дълъг хоризонт, умения за участие в институционални процеси и капацитет за колективно действие – области, които традиционните модели на образователна и професионална подготовка често подценяват и не могат достатъчно ефективно да изграждат у обучаемите.

Съвременният свят остава силно взаимозависим. Икономическата свързаност се стабилизира на много високи нива, дори след отстъплението на хиперглобализацията: глобалните търговски и финансови потоци продължават да проникват дълбоко в икономиките, а паричните преводи към страни с ниски и средни доходи вече почти се изравняват по обем с преките чуждестранни инвестиции. В същото време се наблюдава рязко нарастване на печалбите, прехвърляни към данъчни убежища, което концентрира икономическа мощ и подкопава данъчните бази на държавите.

В този контекст управлението на взаимозависимостите – както икономически, така и екологични и здравни – изисква компетенции за системно мислене, анализ на обвързаността на рискове и разбиране на глобалните публични блага (климатична стабилност, готовност за пандемии, биоразнообразие, цифрова публична инфраструктура). Все по-осезаема е необходимостта от специалисти, които могат да оценяват как

националните политики влияят върху предоставянето или ерозията на тези блага и да проектират решения, които минимизират негативните трансгранични ефекти.

Дигитални и ИИ-свързани умения в контекста на човешкото развитие

Дигиталната революция е представена като втори ключов двигател на взаимозависимостта, редом с антропогенните промени. Разглеждат се драматичните изменения в глобалната икономическа структура, при които износьт на дигитализирани услуги, професионални и бизнес услуги нараства многократно от 2000 г. насам и в редица държави вече надминава износа на традиционни стоки. Успоредно с това, експлозията на данни, социални мрежи и платформи засилва възможностите за иновации, но и създава нови форми на уязвимост – от концентрация на власт в няколко технологични гиганта до рискове за демократичния процес и личната неприкосновеност.

Това поставя качествено нови изисквания към съдържанието на дигиталните компетенции:

- медийна и информационна грамотност в среда на алгоритмично филтриране и дезинформация;
- умения за работа с данни и алгоритмични системи, включително разбиране на ограниченията и пристрастията на ИИ;
- познаване на етичните и правните аспекти на цифровите технологии и способност за дизайн на дигитални публични блага – инфраструктури и услуги, които служат на обществен интерес.

В доклада е въведено понятието „дигитална публична инфраструктура“ като ключов елемент от архитектурата на глобалните публични блага, което изисква нов тип специалисти, съчетаващи техническа, правна и обществено-политическа компетентност.

Умения за колективно действие, сътрудничество и преодоляване на поляризацията

Нарастващата политическа и социална поляризация се превръщат в една от основните бариери пред колективното действие и глобалното сътрудничество. Възниква

т.нар. „демократичен парадокс“: почти 90% от хората в глобален план заявяват, че демократичната форма на управление е добра или много добра, но в същото време стабилно се увеличава делът на тези, които подкрепят лидери, склонни да нарушават установени норми или да концентрират властта в тесен кръг. Нови анализи показват, че около половин милиард души живеят в ситуации на политическо отчуждение – приблизително пет пъти повече в сравнение с 2010 г.

В такава среда ефективното колективно действие не може да се разглежда като естествено следствие, продиктувано от общия интерес. Необходими са специфични компетенции:

- умения за аргументирано обсъждане и диалог отвъд идеологическите разделителни линии;
- способности за изграждане и поддържане на доверие в мултикултурни и транснационални екипи;
- компетенции за участие в институции на съвместно управление – граждански форуми, социален диалог, публично-частни партньорства.

Съществуващите пропасти в колективното действие – усещането, че усилията на отделния човек/група не могат да променят нищо на системно равнище – са по-големи от разликите в контрола върху собствения живот, което прави тези умения особено критични.

Поляризация, човешка сигурност и психосоциални измерения на компетентността

В доклада за човешкото развитие 2023–2024 се актуализира понятието „човешка сигурност“, въведено през 1994 г., като е обърнато внимание, че днес става въпрос не само за отсъствие на физическа заплаха, а за състояние, в което хората могат да планират живота си без парализиращ страх и без усещане за постоянна заплаха за достойнството и възможностите им. Данните показват, че:

- цивилните жертви на въоръжени конфликти отново нарастват, след период на спад, достигайки равнища, невиджани след Втората световна война;

- броят на насилствено разселените лица – бежанци и вътрешно разселени – се доближава до рекордни стойности в съвременната история;
- свободата на изразяване регресира в редица страни, а субективното усещане за несигурност се свързва както с по-нисък контрол върху собствения живот, така и с по-ниско доверие в институциите и в другите хора.

В този контекст компетенциите, свързани с психична устойчивост, управление на стрес и несигурност, лидерство в кризисни ситуации и организиране на общности за взаимопомощ, придобиват централно значение за човешките ресурси – включително и в традиционни икономически сектори.

Действащи пропасти и стратификация на компетентностите

Важен извод, който може да бъде направен на база на данните и изследванията, представени в доклада е, че усещането за контрол и потенциал за активност е силно разделено по доход и образование. Делът на хората с много ниски оценки за контрол върху собствения живот е многократно по-висок в групата на хората с най-ниските доходи в сравнение с тези с най-високите. Хората с по-високо образование много по-често проявяват интерес към политика и участват в избори. Паралелно с това, високи нива на възприемана несигурност се свързват със значително по-ниско ниво на доверие – както по отношение на другите хора, така и по отношение на институциите.

Тези данни показват, че неравенствата по доход и образование се превръщат в неравенства в потенциала за активност и по този начин - в неравенства във възможностите да се развиват и упражняват посочените ключови компетенции. Без целенасочени политики за намаляване на тези пропасти съществува риск висшето образование да възпроизвежда, а не да преодолява стратификацията в компетентностите.

Готовност на висшето образование да отговори на новите изисквания

Динамиката на ИЧР и Индекса на човешкото развитие, коригиран с неравенството позволява да се направят важни изводи за системите на висшето образование. В държавите с много висок ИЧР, където образователните системи са по-ресурсно обезпечени и дигиталната инфраструктура е добре развита, университетите разполагат с по-голям

капацитет да адаптират учебните планове, да внедряват иновации и да развиват интердисциплинарни програми. В страните с нисък ИЧР, където неравенствата са високи и загубата от неравенство често надхвърля 30–35%, ресурсните ограничения и социално-икономическата уязвимост силно затрудняват трансформацията на висшето образование.

Освен това, безпрецедентният спад в резултатите по PISA, регистриран в редица държави, означава, че поколения ученици навлизат в университетите с по-слаби базови компетенции – особено по отношение на четивна грамотност, математически умения и природни науки. Това увеличава натиска върху висшето образование да компенсира дефицити, възникнали на по-ранни етапи от образователната система, което допълнително усложнява задачата за развиване на сложни компетенции за управление на нарастваща взаимозависимост и колективно действие.

Съпоставянето на описаните в доклада изисквания – системно мислене, дигитална грамотност, капацитет за активност, умения за колективно действие – с типичните университетски програми разкрива няколко структурни несъответствия. **Първо**, доминирането на тесни специализации затруднява формирането на интердисциплинарни компетенции и на умения за работа в контекст на комплексни взаимозависимости. **Второ**, учебните планове често са ориентирани към „нормално състояние“ на средата и по-слабо развиват умения за работа в условия на криза, несигурност и многократни шокове – въпреки че докладът ясно показва, че подобни шокове (финансови, здравни, климатични, геополитически) вече са структурна характеристика на глобалната система.

Трето, макар статистиката да показва, че завършилите висше образование по-често участват в политическия живот и проявяват по-високо доверие към институциите, тази роля на университетите остава предимно подразбираща се и рядко се подплатява с целенасочени учебни модули и форми на практическо обучение. В резултат, дори там, където университетите повишават индивидуалните шансове за участие, те не винаги създават условия за колективно упражняване на активност и за преодоляване на пропасти между различни социални групи.

Въпреки очертаните дефицити, налице са стратегически направления, по които висшето образование би могло да се трансформира. **Първо**, интегрирането на човешката сигурност и на капацитет за активност като ясни образователни цели – например чрез въвеждане на курсове по глобално гражданство, човешка сигурност, анализ на рискове, делиберативна (съвещателна) демокрация и иновативни форми на участие – би позволило университетите да развият не само професионални, но и граждански и колективни компетенции.

Второ, ориентирането на учебните и изследователски програми към глобалните обществени блага (климат, здраве, биоразнообразие, дигитална инфраструктура) би позиционирало университетите като ключови актьори в изграждането на „архитектура на сътрудничество на XXI век“, която докладът определя като необходима за преодоляване на глобалното блокиране. Това предполага интердисциплинарни програми, в които студенти от различни специалности работят заедно по реални проблеми, свързани с управлението на тези блага.

Трето, по-дълбоката интеграция на дигиталната и ИИ грамотността във всички специалности – не само в информационните технологии – би позволила на висшето образование да подготвя кадри, способни да управляват цифровата трансформация като инструмент за справедлив и устойчив напредък, а не като източник на нови неравенства и уязвимости. Това включва обучение по етика на ИИ, управление на данни и дизайн на дигитални публични инфраструктури.

Политики за умения, трудови пазари и неравенства

Икономическите шокове, предизвикани от пандемията, финансовите кризи и климатичните бедствия, понижават доверието в институциите и засилват подкрепата за популистки послания, особено когато са съчетани с липса на ефективни политики за защита на най-уязвимите групи. Това има пряко отражение върху профила на изискваните компетенции: от човешките ресурси се очаква не само да бъдат адаптивни към технологични промени, но и да могат да функционират в контекст на политическа и социална нестабилност.

В този смисъл политики за умения, които се ограничават до традиционни програми за преквалификация, са недостатъчни. Необходим е подход, който комбинира:

- развитие на технически и дигитални умения;
- формиране на меки умения: комуникация, разрешаване на конфликти, емпатия, управление на различието;
- изграждане на компетенции за участие в публични дебати и колективно действие по отношение на условията на труд, социалната защита и устойчивостта на предприятията.

Такъв подход би позволил трудовите пазари да бъдат по-устойчиви на шокове и по-малко податливи на деструктивни форми на поляризация.

Неравенства в достъпа до умения и кумулативни дефицити

Неравенствата в достъпа до образование и обучение през целия живот водят до кумулативни дефицити в уменията. Таблиците за неравенствата в образованието в доклада показват, че в много страни средните загуби от образователни неравенства надхвърлят 30–35% – тоест значителна част от потенциала, който би могъл да бъде реализиран чрез равномерен достъп до образование, остава неизползван. В развиващите се страни с нисък ИЧР тези загуби често се комбинират с висок дял на населението, живеещо в бедност, което допълнително затруднява участието във висше образование и обучение през целия живот.

От гледна точка на компетенциите това означава, че световната работна сила се структурира по начин, при който най-висококачествените умения се концентрират в ограничен брой държави и социални групи, докато други се оказват трайно изключени от икономика на знанието. Висшето образование може да играе ключова роля в преобръщането на тази динамика, но само ако се интегрира в по-широки политики за намаляване на бедността, за социална защита и за равнопоставен дигитален достъп.

Въведеното в доклада понятие „релационно благополучие“ (relational wellbeing), подчертава, че човешкото развитие е функция не само на това, което хората имат или могат да правят, но и на качеството на отношенията им с други хора, със социалните институции и с природната среда. В този подход благополучието се разбира като резултат от

взаимодействието между лични, социални и екологични процеси, а отношенията – включително на глобално и междупоколенческо равнище – се разглеждат като морално значими.

Университетите, разглеждани като наситени социални пространства, са естествени лаборатории за благополучие в отношенията. В тях се формират мрежи на доверие, споделяне на знание, професионална и гражданска идентичност. Когато университетската среда насърчава социална кохезия, включване и участие, тя не само повишава индивидуалните компетенции, но и укрепва капацитета на обществото за кооперация и колективно действие. Обратно, ако университетите възпроизвеждат социални йерархии и изключване, те могат да усилят поляризацията и да подкопават социалния капитал.

Социални норми, доверие и образователни практики

Ролята на социалните норми и доверие за финансова и данъчна дисциплина също са един от акцентите, който може да бъде разглеждан в контекста на образованието. Фокусът е поставен върху подкрепата за преразпределителни политики и за готовността за колективно поемане на разходи – например в областта на климатичните действия. Емпирични данни показват, че там, където нивата на доверие са по-високи, гражданите по-охотно приемат политики за глобална и национална солидарност, включително данъчно преразпределение и международна помощ.

Пренесено във висшето образование, това означава, че педагогически практики, които развиват доверие, справедливост и чувство за принадлежност – включително чрез форми на съвместно учене, проектно-базирани задачи, работа в смесени екипи и съвещателни формати – имат пряко значение за бъдещата готовност на завършилите да участват в колективно действие. Така университетите могат съзнателно да изграждат социални норми, подкрепящи сътрудничеството и глобалната солидарност, вместо да оставят тяхното формиране на случайността.

Заклучение

Докладът за човешкото развитие 2023–2024 с убедителни количествени и качествени данни показва, че бъдещите изисквания към човешките ресурси не могат да бъдат сведени до традиционни професионални и технически умения. На преден план излизат способности за действие в условия на дълбока взаимозависимост и несигурност, компетенции за колективно действие и участие в управлението на глобални публични блага, умения за навигиране в поляризирана политическа среда и за критична работа с дигитални технологии. Съществено значение придобиват и психосоциалните аспекти – устойчивост, доверие, благополучие в отношенията – които традиционните модели на човешки капитал често игнорират.

Висшето образование се оказва едновременно част от проблема и част от решението. От една страна, институционалната инерция, ресурсните ограничения и структурните неравенства ограничават способността на университетите да се адаптират към новите изисквания; от друга страна, именно университетите разполагат с уникален потенциал да формират нови поколения специалисти и граждани, способни да преодолеят препятствията в глобалното сътрудничество чрез знание, критично осмисляне и кооперативни практики. Трансформацията на висшето образование от доставчик на квалифицирани кадри към институция, която развива човешки способности и активност за управление на общи рискове и публични блага, се очертава не просто като желателна, а като структурен императив на епохата.

Библиография:

UNDP (United Nations Development Programme). 2024. Human Development Report 2023-24: Breaking the Gridlock – Reimagining Cooperation in a Polarized World. New York: UNDP.

UNDP (United Nations Development Programme). 1994. Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security. New York: Oxford University Press.

White, S. C., & Jha, S. 2023. Exploring the relational in relational wellbeing. *Social Sciences*, 12(11), 600.

United Nations. 2015. *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations.

UNDP, Human Development Report Office. 2022. *Human Development Report 2021/2022: Uncertain Times, Unsettled Lives – Shaping Our Future in a Transforming World*. New York: UNDP.